

АФСОНАВИЙ ТИМСОЛНИНГ МИЛЛИЙ ТАЛҚИНИ

О.Файзуллаева, С.Шеркулова

Гулистон давлат университети

E-mail: fayzullayeva2016@yandex.ru

Ҳозирги ўзбек насрида модернистик йўналиш ўзига хос тарзда шаклланиб бормокда. Бу давр романчилигида Исажон Султон ижодининг, хусусан, “Бокий дарбадар” романининг ўрни алоҳида. Ушбу романдаги етакчи қаҳрамон бўлган – дарбадарликка маҳкум кимса образи жаҳон адабиётида ҳам сайёр образ сифатида кўпчилик асарларда кўзга ташланишининг атрофлича тадқиқи мавзунинг долзарблигини асослайди.

Ушбу тадқиқдан кўзда тутилган асосий мақсад Исажон Султоннинг “Бокий дарбадар” романидаги етакчи қаҳрамоннинг жаҳон адабиётида тутган ўрни ва ўзига хос жиҳатларни тадқиқ этишдан иборат. Ана шу мақсаддан келиб чиққан ҳолда мақола куйидаги вазифаларни ўз олдига қўяди: аввало, “Бокий дарбадар” романи етакчи қаҳрамонининг яратилиш тарихига аҳамият қаратиш; ушбу образнинг бошқа образлар билан алоқаси ва талқин хусусиятларига эътибор бериш; қаҳрамон яратилишида ёзувчи маҳорати масаласини тадқиқ этиш кабилардан иборат.

Тадқиқот объекти ва қўлланилган методлар

Бу мақоланинг асосий объекти Исажон Султоннинг “Бокий дарбадар” романи, шу образ талқин этилган жаҳон адабиёти намуналари ҳамда бир қатор назарий манбалардан иборат. Адабиёт-чексиз уммон. Унинг қаърига шўнғиганингиз сари янги-янги дуру марваридларни кашф этаверасиз. «Ҳар қандай мамлакатнинг иқтисодий қудрати оғир саноатнинг қанчалик ривожланганига қараб белгиланганидек, ҳар қандай миллий адабиётнинг инсоният эстетик тафаккурига қўшган ҳиссаси ҳам ундаги романчиликнинг салмоғи билан тайин этилади. Чунки роман миллат бадий тафаккурининг тараққиёт даражасини намоён этади» (Қозоқбой Йўлдош, 2013).

Дарҳақиқат, юртимиз мустақиллик йилларида ҳаётнинг турли жабҳаларида кўплаб ютуқларни қўлга киритди. Шу қаторда адабиёт соҳасидаги изланишларни эътироф этмаслик мумкин эмас. Замонавий руҳга эга бўлган, инсон руҳиятининг бетакрор жилваларига бағишланган турфа романлар ўзбек адабиётида катта ҳодиса бўлди. Бу асарлар орасида Исажон Султон қаламига мансуб “Бокий дарбадар” романи ўзига хос аҳамиятга эга. Жуда ихчам ҳажмга эга бўлган бу асарда ёзувчи китобхонларга умрнинг моҳияти, инсон ҳаётининг бесамар ўтиши нақадар оғир ва аянчли эканлигини кўрсатмоқчи бўлади. Тафаккур ва қалб бирлашиб, руҳиятни озиклантириши, ҳар қадамда уни мазмун билан тўйинтириши лозимлиги уқтирилади. Мазмунлар эса турфа. Кимдир ҳаётининг бош мезони сифатида “дарбадарлик”ни касб этса, кимдир ўз нафсининг эҳтиёжларини қондириш учун яшайди. Яна кимдир бу дунёнинг издан чиққан ғалаёнлари аро виждон азоби-ю оғриқли саволлар ичра бедор.

Асар руҳидаги исломий-фалсафий ғоялар ҳам, беихтиёр, ўқувчини ўйга толдиради, мақсадлар, манзиллар, маънолар тўғрисида мушоҳада қилмоққа чорлайди. “Исажон Султоннинг “Бокий дарбадар” асари ўзбек романчилигида алоҳида воқеа бўлди. У инсон интеллект, одамийлиги ва ёвузлиги имкониятлари ҳақидаги фалсафий-рамзий романдир. Романда одамзод пайдо бўлгандан буён унинг маънавиятини кемириб, тирикчилигида азобларга гирифтор қилиб ўлгач, дўзах оловида куйишига сабаб бўлаётган манфаатпарастлик, қаноатсизлик ва нафс аталмиш иллатлар етовида кимсаларнинг қисмати акс эттирилган...” (Қозоқбой Йўлдош, 2013)

Ёзувчи асар мазмунини очиб бериш учун ўзига хос образ ва персонажлардан моҳирона фойдаланади ва уларни ўқувчи кўз олдида яққол гавдалантиради. Романда этиқдўз, саҳродаги чол ва набира, Тиёншон бағридаги ғорда истиқомат қилувчи авлиё, профессор Зиё, генетика мутахассиси Георг Мендел, сунъий урчирилган барҳаёт жонзот, ўғил (Зиёнинг фарзанди) каби бир қатор тақдорланмас қаҳрамонларни учратиш мумкин. Улар орасида асарнинг бош ғоясини ўз елкасида олиб юрган, роман сарлавҳасига ҳам асос бўлган бокий дарбадар – этиқдўз образининг яратилиш тарихи ва талқини тўғрисида сўз юритсак.

Жаҳон адабиётида алоҳида ўрин эгаллаган мазкур қаҳрамон “Агасфер” номи билан юритилади. Унинг бокий ҳаёт кечириши тўғрисидаги дунёнинг турли мамлакатларида яратилган турфа асарлар китобхонлар эътиборини ўзига жалб қилиб келган. “... У швед ёзувчиси Нобель мукофотининг лауреати Пер Лагерквист асарларида икки марта намоён бўлади: “Сивилла” (1956) ва “Агасфернинг ўлими” (1960).

Француз адабиётининг бир қатор асарлари шу тимсол атрофида айланаверади. Улар – Гиём Аполлинернинг “Ереснарх ва К.” тўпламидан ўрин олган “Прага ўткинчиси” асари (1910), Ромен Гариннинг “Чингизхоннинг рақси” (La danse de Genghis Khan, 1967), ва Жан д’Ормессоннинг “Бокий дарбадарларнинг тарихи” (1991) асарларидир. О. Генрининг “Тиним билмаган эшик” ҳикоясида маст этиқдўз Майк О’Бадер маҳаллий газета редакциясига келиб, ўзининг ўша, хочга михлаш учун олиб кетилаётган Исо пайғамбарнинг

деворига суянишига изн бермаган ва айби учун унинг иккинчи қайта дунёга келишига қадар дайдишга ҳукм қилинган қуддуслик Майкоб Адер деган этикдўз эканини айтади. Лотин Америкаси ёзувчилари орасида бу образга аргентиналик Мануэл Мухике Лаинес ва Хорхе Луис Борхес “Мангу” новелласида мурожаат қиладилар. Бу образга колумбиялик ёзувчи Габриел Гарсиа Маркес “Шанбадан кейинги кун”(1955), “Катта онанинг жанозаси” (1962), “Ёлғизликнинг юз йили” (1967) асарларида бир неча марта мурожаат қилади ...”. Агасфер образи ХХІ аср адабиётида ҳам ўзига хос асарлар яратилишига туртки бўлди. Чунончи, испан ёзувчиси Сесар Видал Мансаранес 2008 йилда у тўғрисида “Бокий жухуд” романини ёзди. 2011 йилда ўзбек адабиётида дунёга келган “Бокий дарбадар” романи ҳам бу норасмий анъананинг бетакрор давоми бўлди. Асар оломон тўпланган шаҳар, халқ томонидан “Махес” деб ном олган ўлим лашкарининг бир Муборак кишини қатл учун олиб кетаётганлиги тасвири билан бошланади. “Теварақдаги оломон “Қани сенинг худойинг? Нега у сенга мадад бермаяпти?” дея қичқирай ва кулар эди. Кулаётган бу бадбахт оломон орасида бир этикдўз ҳам бор эди...”(Исажон Султон, 2011)

Бойлар ва камбағаллар, чўрилар ва куллар ҳадсиз бўлган бу замонда этикдўз ўртамиёна, на бой, на камбағал, теварақдагилар учун ўта ҳасис, бировга фойдаси ҳам, зарари ҳам тегмайдиган, қатъий ҳисоб – китоб билан умр кечирувчи инсон эди. У ўн ёшида бир Ҳазрат билан учрашади ва унга қандай қисмат рўбарў келишидан огоҳлантирилади. Яъни, у бокий умр кечириш қисмати эди. Юқорида айтиб ўтилган, “Махес” лашкари олиб кетаётган Муборак кишига қўл кўтарганлиги боис у шундай жазога маҳкум этилади. Вақт ўтиши билан ундан ҳамма юз ўгиради ва уни шаҳардан ҳайдаб чиқарадилар. Йиллар ўтгани сари унинг ҳаётида ҳеч қандай маъно қолмайди. Унинг учун на ватан, на миллат, на тил қолди. Фақат ҳаёти бесамар дайдишдан иборат.

“Дедилар: Иблис алайҳиллаъна Парвардигоримизнинг синови эканини яхши биламиз. Сенинг қисматингдан ҳикмат нима? Деди: Қанчалар узоқ умр берилса-да, бу оламдаги ҳамма нарса кун келиб совурилиб, йўқ бўлиб кетишининг тирик гувоҳи бўлишим менинг ҳикматимдир. (Айтадиларки, у ана шундай деб ёлғон гапирарди. Ёлғонига ўзи ҳам ишонмаса-да, Тангрига яқинроқ бир банданинг шафоатидан умидвор эди. Бироқ кўп йиллик бу умидворлигининг саҳродаги шу кум зарралари каби совурилиб кетишини ҳам яхши биларди. У ибодат қилар эди, аммо ибодатининг қабул бўлмаслигини ҳам билар эди...)” (Исажон Султон, 2011).

Инсон ҳаётининг нақадар аянч ҳолга келиши этикдўз тимсолида шунчалар таъсирчан ифода этилганки, китобхон беихтиёр, умрнинг моҳияти, бесамар ўтаётган ҳар бир дақиқанинг қийматини идрок этишга уринади. Покиза иймон ва соф виждон билан яшаш инсондан қанчалик машаққат талаб этса-да, пировард натижада, кўнгил ва руҳнинг хотиржамлигига эришиш мумкин. Акс ҳолатда эса, кум зарралари каби совурилиб кетаётган ҳаёт нуқталарига кўзимиз тушиши ҳеч гап эмас.

Шундай бўлса-да, этикдўз бир умид билан яшайди. Фикри теран, авлиё даражасига етган инсонлар билан суҳбат куради, фалсафий мавзуларда фикр алмашади. Тиёншон бағридаги горда истиқомат қилувчи авлиё билан учрашганда шундай сўзларни айтади: “- Унинг наздида кадр киймат топган бандаларидан бири эканлигингга, оддий кишиларга билдирмаган сирларидан ўзи хоҳлаганларини сенга билдирганига шак-шубҳа йўқ. Бироқ, менинг ким эканимни нега пинҳон тутганини англаб етолмадим. Унинг бу иродасида яхшилик борлиги аниқ-равшан, шояд менга ҳам бир хайр етса деб умид қиламан...”(Улуғбек Ҳамдам, 2015)

Шу ўринда ёш адабиётшунос олимларимиздан Саъдулло Қуронови куйидаги фикрлари аҳамиятли: “Агар ғарб постмодернизми оламни бемаъни дея ҳукм чиқарса, Исажон Султон романида шу маънисиздек кўринаётган дунёда дарбадарликдан қочиш кераклиги ғояси олға сурилади. Аниқроғи, роман қаҳрамонлари ўз мавжудлигидаги ҳақиқатни турли йўللardan қидиаркан, муаллиф аниқ бир ҳукм, Идеал кўрсатишга ожиз эканлигини яширмайди, лекин унинг қаҳрамонлари ана шу Идеални қидиришдан чарчамайди”(Қуронов, 2015).

Воқеалар ривож, суҳбатлар орқали этикдўз характерининг шаклланиб боришига гувоҳ бўламиз. “Агар образни ёнғоққа қиёсласак, характер шу ёнғоқнинг мағзидир”(Умунов, 2002). Қаҳрамон ўзи идрок қила олмаган, тафаккур ва руҳият қатламлари учун жумбоқ бўлган масалаларни ечишга, тушунишга уринади. Шояд, жазодан фориг бўлса, дарбадарликдан озод бўлса-ю, барча инсонлар каби хотиржам кўз юмса. “Характер, Л. И. Тимофеев айтганидек, образнинг ядроси. Характер, биринчи навбатда конкрет ҳаётий шароитда ўз индивидуал хатти-ҳаракатлари ва руҳий кечинмалари билан намоён бўладиган инсоннинг аниқ тасвирдир”(Бобоев, 2003).

“Узун бўйли, сочлари елкасига тушган” этикдўз у ҳақида яратилган пьесада иштирок этади ва уни маломат қилган халққа қарата жўшиб сўзлайди: “... Сиз Тангримнинг ўзи яратган барча неъматларига яна бир чалғитувчи нарсани ўраб қўйганини кўрмайасизми? Нарсалару ходисиларни, сабабларни натижаларни, шубҳалару ҳақиқатларни бир-бирига чирмаштириб ташлаганини кўрмайасизми? Ҳамма нарсаси ғорат бўлиб кетадиган бу дунёга вужуди фаний, аммо руҳи бокий инсонни юбориши билан абадиётни ҳам ўраб

олганини, Унинг абадиётдан-да юксак эканини, ҳатто мангулик ҳам унинг махлуқи эканини кўрмайпсизми?” (Исажон Султон, 2011)

Қачонлардир инсониятнинг тавқи лаънатига учраган, қисматнинг ҳам энг мудҳиш жазосига дучор бўлган этикдўз энди ҳатто зиёлиларнинг ҳам ақлини шошириб қўйган, барчани ҳайратга солган, тафаккури кенг, иродаси мустаҳкам шахсга айланди.

Хулоса қилиб айтганда, Исажон Султоннинг “Бокий дарбадар” романи учун бош қаҳрамон сифатида олинган этикдўз (Агасфер) образи, нафақат ўзбек адабиёти, балки жаҳон адабиёти ихлосмандлари учун ҳам таниш образ бўлиб, у бутун инсоният учун тааллуқли бўлган маънавий, руҳий баркамоллик ва эстетик Идеални қидираётган, камолот манзиллари сари қадам ташлаётган образ сифатида кўз олдимизда гавдаланади. Шу билан бир қаторда, қаҳрамоннинг ўзига хос характери ва асардаги бошқа персонажлар билан ўзаро алоқаси муаллиф томонидан психологик ва фалсафий тарзда моҳирона тасвирланган. Бу эса ўз навбатида, нафақат, бадиий асар қимматининг, балки китобхонлар савиясининг ҳам бир даражада юқорилашига туртки бўлади.

Адабиётлар рўйхати:

Қозоқбой Йўлдош. Роман ва бугунги ўзбек романчилиги (2010 йил романлари мисолида). Шарқ юлдузи, 2013. № 3. - Б.37-41.

Исажон Султон. Бокий дарбадар. Т.: Ўзбекистон, 2011. Б.-12-21.

Истиклол. Адабиёт. Танқид... (Ёзувчи ва адабиётшунос Улугбек Ҳамдам саволлари асосида қурилган суҳбатлар). Т.: Турон замин зиё, 2015. - 179 б.

Умунов Х. Адабиёт назарияси. Т.: Шарқ, 2002. - 36 б.

Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. Т.: Ўзбекистон, 2002. - 66 б.

Аннотация

АФСОНАВИЙ ТИМСОЛНИНГ МИЛЛИЙ ТАЛҚИНИ

О. Файзуллаева, С. Шеркулова

Ушбу мақола замонавий ўзбек ёзувчиси Исажон Султоннинг “Бокий дарбадар” романида тасвирланган бош қаҳрамоннинг яратилиш тарихи ва талқинига бағишланган. Мақолада қаҳрамоннинг ўзига хос хусусиятлари, унинг бошқа персонажлар билан алоқаси, мазкур қаҳрамоннинг бугунги давр адабиётида тутган ўрни тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: бокий дарбадар, тафаккур, қаҳрамон, лашкар, роман, талқин, гор, уммон, чўри, авлиё.

Аннотация

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ЛЕГЕНДАРНОГО

О. Файзуллаева, С. Шеркулова

Эта статья посвящена истории создания главного героя романа “Бокий дарбадар” (“Вечный странник”), современного узбекского писателя Исажона Султона. В статье идёт речь о характере знаменитого главного героя, его связи с другими персонажами и его месте в сегодняшней современной литературе.

Ключевые слова: “Вечный странник”, мысль, герой, армия, интерпретация, роман, пещера, океан, пустыня, святой.

Summary

NATIONAL INTERPRETATION OF THE LEGENDARY IMAGE

O. Fayzullaeva, S. Sherkulova

This article is dedicated to the history of the creation and interpretation of the main character of the modern Uzbek writer Isajon Sulton “Boqiy Darbadar”. It also covers the peculiarities of the main hero and his relationship to other characters. Furthermore, hero’s role at the present time’s literature is also additionally highlighted in this article.

Key words: The eternal Wanderer, thought, hero, the army, the interpretation, the novel, cave, ocean, desert, Lord.